

Un dregător otoman sprijinitor al românilor din Dobrogea

TUDOR MATEESCU

Mult timp, din punct de vedere administrativ, în perioada stăpânirii otomane, Dobrogea a fost inclusă în vilaietul (*eyalet*) Silistra, compus din mai multe *sancak*-uri (*liva*), la rândul lor acestea fiind împărțite în *kaza*-le. Între ele figura și sangeacul Tulcea, condus de un caimacam (*kaymakam*)¹ sau, cum apare într-un document turcesc publicat recent, un *muhassıl vekili*, post ocupat, la 1840, de Kilili Hüseyin Efendi². În 1864 are loc în Imperiul otoman o amplă reformă administrativă, prin care se crează vilaietul Tuna (al Dunării), cu sediul la Rușiuc, cuprinzând Dobrogea în întregime și părțile de nord ale Bulgariei, în fruntea căruia se afla un guvernator (*vali*)³. În cadrul acestuia se reorganizează sangeacul Tulcea, care includea cea mai mare parte a Dobrogei, condus de un subguvernator (*mutesarrıf*)⁴.

Nu cunoaștem numele primului subguvernator al sangeacului Tulcea după reforma administrativă din 1864⁵, dar din raportul din 12 octombrie acel an al delegatului României la Tulcea și Sulina, funcție creată de domnitorul Alexandru Ioan Cuza în 1864⁶, rezultă că acestuia „i-au venit de la Înalta Poartă expulziunea, trecând la Vidin”⁷. Succesorul său a fost Ahmed Resim Pașa (nume care apare uneori și sub forma de Rasim), devenit *mutesarrıf* la Tulcea în octombrie 1864⁸.

Noul subguvernator era turc după tată, dar grec după mamă. În urma despărțirii părinților, a rămas cu mama sa, trăind la Atena, dar, la 15 ani, a revenit la tatăl său, la Constantinopol⁹. Acesta, „un pașă cu multă trecere”, l-a trimis la studii la Paris¹⁰, iar apoi îi obține înalta dregătorie de la Tulcea, unde, așa cum se exprima, mai târziu, un observator francez, „a administrat cel mai bine Dobrogea”¹¹. Într-un raport din 15 decembrie

¹ Edward H. Michelsen, *The Ottoman Empire and its resources with statistical tables*, ed. II, London, 1854, p. 146.

² Mahir Aydın, *Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat müfettişliği ve tef-tiş defteri* (Inspekția lui Ahmed Ârif Hikmet Efendi asupra Tanzimatului în Rumelia și rapor-tul său de inspecție), în „Belleten”, LVI (1992), Ankara, 1992, nr. 215, p. 104.

³ Halil Inalçik, *Dobruđja*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, tom. II, Leyda-Paris, 1963, p. 628; Nikola V. Mihov, *Naselenieto na Turlija i Bălgarija prez XVIII i XIX v.* (Populația Turciei și Bulgariei în secolele XVIII și XIX), vol. V, Sofia, 1967, p. 74, 90. Vezi regulamentul vilaietului Tuna din 8 noiembrie 1864 la Musa Çadircı, *Türkiye' de kaza yđ-netimi (1840—1876)* (Administrația locală în Turcia, 1840—1876), în „Belleten”, LII (1989), Ankara, 1989, nr. 206, p. 250—253.

⁴ C. Teodorescu, *Din trecutul Dobrogei*, București, 1897, p. 8—9.

⁵ Vezi Alfred de Caston, *Voyage dans la Dobroudcha. La vérité sur les hommes et les choses*, Bucarest, 1878, p. 9, unde se afirmă că primul *mutesarrıf* al sangeacului Tulcea după reforma din 1864 ar fi fost Ahmed Resim Pașa, ceea ce nu corespunde realității.

⁶ Arhiva M. A. E., vol. 298, f. 3. Vezi și Tudor Mateescu, *Alexandru Ioan Cuza și Dobrogea*, în „Revista Arhivelor”, anul LXIX (1992), vol. LIV, nr. 1, p. 9.

⁷ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCLXXXV / 8, f. 3.

⁸ Ibidem.

⁹ Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 9—10; Brutus Cotoșu, *Catedrala din Tulcea*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XIV (1913), București, 1914, p. 183.

¹⁰ Brutus Cotoșu, *op. cit.*, p. 183.

¹¹ Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 10.

1864 al delegatului României la Tulcea și Sulina, acesta arată că a fost de mai multe ori în audiență la noul „gubernator”, Ahmed Rasim Pașa, care l-a primit cu toată sollicitudinea, în vederea rezolvării unei chestiuni curente¹².

Semnătura lui Ahmed Resim Pașa în calitate de guvernator (*vali*) al vilaietului Tuna — 28 noiembrie 1871.

Un merit deosebit l-a avut acest dregător otoman prin aceea că a sprijinit construirea de către românii din Tulcea a bisericii Sf. Nicolae, catedrala orașului¹³, a cărei ridicare a comportat mari dificultăți materiale¹⁴. Începută în anul 1862, ea a fost terminată și deschisă abia în 1868¹⁵. În iunie 1867, domnitorul Carol I al României, în drum spre Sulina, s-a oprit a Tulcea, unde a fost primit cu toate onorurile de subgubernatorul Ahmed Resim Pașa și cu mare entuziasm de către populația românească a orașului¹⁶. Cu acest prilej, suveranul român a hotărât să acorde un ajutor de 100 de galbeni pentru continuarea lucrărilor de construcție a bisericii și să dăruiască mai multe odoare pentru înzestrarea lăcașului¹⁷, ceea ce s-a realizat, foarte curând, prin grija guvernului de la București¹⁸. De asemenea, domnitorul Carol a intervenit la Constantinopol pentru obținerea firmanului în vederea dotării acestei biserici cu trei turle¹⁹, fapt de excepție în Imperiul otoman²⁰, firman pentru care a depus stăruințe și Ahmed Resim Pașa²¹.

În anul 1867 este înlocuit în funcția de subgubernator al sangeacului Tulcea cu Suleiman Pașa²². Este numit însă, probabil în același an, în postul deosebit de important de guvernator (*vali*) al vilaietului Tuna, succedân-

¹² Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCLXXXV / 8, f. 5.

¹³ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183.

¹⁴ Constantin Cioroiu, Aurel Mocanu, *Două documente dobrogene inedite*, în *Comunicări și referate de bibliologie*, Constanța, 1984, p. 434—439.

¹⁵ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 182—183.

¹⁶ *Ibidem*; G. V. Niculescu, *Protopopia județului Tulcea*, București, 1906, p. 29; Tudor Mateescu, *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român bisericii Sf. Nicolae din Tulcea (1867)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, CIX (1991), nr. 10—12, p. 135—136.

¹⁷ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183; G. V. Niculescu, *op. cit.*, p. 29; Tudor Mateescu, *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român...*, p. 136—138.

¹⁸ Tudor Mateescu, *Știri noi despre ajutoarele acordate de statul român...*, p. 137—138

¹⁹ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183.

²⁰ Tudor Mateescu, *Biserica ortodoxă română din Dobrogea în timpul stăpânirii otomane (1417—1877)*, în *Monumente istorice și izvoare creștine*, Galați, 1987, p. 156.

²¹ Brutus Cotovu, *op. cit.*, p. 183.

²² Alfred de Caston, *op. cit.*, p. 10.

du-i lui Midhat Pașa²³, viitorul mare vizir²⁴, unul dintre cei mai de seamă oameni politici din epoca modernă a Imperiului otoman. În această calitate el semnează, printre altele, două adrese oficiale către Ministerul de Externe al României (Rușciuc, 28 noiembrie 1871 și 3 iunie 1872 – stil nou), cu litere latine: „Ahmed Rassim”²⁵.

El a rămas însă în continuare legat de Tulcea. Cât timp a funcționat în acest oraș și-a construit o clădire mare, căreia, într-un document ulterior, i se spune „proprietatea de pe deal, numită casele lui Rasim Pașa”²⁶. După revenirea Dobrogei la România, acest edificiu este trecut în proprietatea statului român, fiind destinat ca sediu al Poliției orașului Tulcea²⁷. Considerăm de aceea că figura acestui dregător otoman luminat, atât de favorabil românilor dobrogeni, merită evocarea pe care o încercăm în rândurile de față.

RÉSUMÉ

Après la réforme administrative de l'Empire Ottoman de 1864, le vicegouverneur de Tulcea, Ahmed Resim Pacha, contribue à l'achèvement de l'église roumaine Saint Nicolas, la cathédrale de la ville de Toultscha.

PRÉCIS

After the administrative reform of the Ottoman Empire in 1864, the vicegovernor of Tultcha, Ahmed Resim Pacha, contribute to the achievement of the Romanian church Saint Nicholas, the cathedral of Tultcha.

²³ Aceasta semnează, în calitate de *vali* al vilaietului Tuna, mai multe acte oficiale adresate Ministerului de Externe al României în 1866 și în prima parte a anului 1867, cu litere latine (textul documentelor fiind în limba franceză), una dintre semnături având în tuș praf de aur: „Midhat”. (Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCCXV / 3, f. 241, 257, 261, 306; dosar CCXLI / 19, f. 54).

²⁴ M. Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, în „Hrisovul”, VII, 1947, p. 82.

²⁵ Arh. St. Buc., fond Secretariatul Statului, dosar CCCXVIII / 8, f. 157; dosar CCCLXXII / 3, f. 362.

²⁶ Ibidem, fond Ministerul de Interne, Divizia comunală, dosar 1 / 1879, f. 473.

²⁷ Ibidem.

Simboluri de for public dedicate cinstirii lui Ion G. Duca

VIRGILIU Z. TEODORESCU

Crima politică, act premeditat al acelor care porneau pe drumul distrugerii, atât a structurilor statului român cât și a acelor care le erau opozanți, a primit, la timpul convenit, din partea poporului român o fermă ripostă. Ne referim la multiplele forme de exprimare care au fost folosite de locuitorii satelor și orașelor României la finele anului 1933 și în anii care au urmat pentru a omagia¹ personalitatea lui I. G. Duca.

Drumul de la Sinaia la Urșani s-a transformat într-o tăcută dar pioasă procesiune de despărțire. Oamenii omagiau pe cel care în calitate de continuator al liniei politice trasate de Ion I. C. Brătianu perseverase la propășirea României, pentru democrație, plătind cu viața pentru condamnarea a tot ceea ce era antidemocratic exprimat de forțele tenebrei.

Evocăm câteva din strădaniile oamenilor de bine ai acelor ani care au acționat pentru aducerea și integrarea în forul public a unor semnificative monumente de cinstire la adresa lui I. G. Duca. A fost o contagioasă operă menită a releva, cantitativ și calitativ, condamnarea acelor care au acționat împotriva intereselor naționale ale României.

Relevăm asemenea acte de cinstire din dorința și speranța că dezlănțuirii furibunde din finalul anului 1940 le-ar fi putut totuși scăpa distrugătorilor de monumente unele lucrări, care, trecând și de vicisitudinile altor decenii care au urmat, ar fi găsit un tainic adăpost până în zilele noastre, așteptând clipa propice pentru reintegrarea în forul public.

Prioritar este necesar să înregistrăm creația² artistului profesor universitar doctor anatomist Vasile G. Demetrescu-Brăila, membru marcant al Partidului Național Liberal, persoană care a avut avantajul de a fi deseori în anturajul lui I. G. Duca, având astfel posibilitatea de a surprinde reacții și ipostaze caracteristice. În decursul anilor, acesta realizase modelarea busturilor unor frunțași ai vieții politice, printre care și pe cel al lui I. G. Duca.

În anul 1934 în colecția de artă a Muzeului municipal București a fost integrată³ masca mortuară a lui I. G. Duca, lucrare realizată de sculptorul Alexandru Severin. Reținem ca act de cinstire și realizarea pietrei tombale așezată pe mormântul lui I. G. Duca din incinta bisericii din Urșani, județul Vâlcea. Textul este definitiv pentru crezul vieții luptătorului căzut la datorie⁴.

Au fost numeroase inițiative ce au exprimat preocuparea pentru cinstirea lui I. G. Duca. Reținem în acest sens cele întreprinse de impresarul

¹ Gh. Seltén, *Viața și opera lui I. G. Duca*, București, 1935; N. Iorga, *Oameni cari au fost*, vol. III, București, 1936, p. 374–375 (caracterizarea din 1933); Al. Zub, *Legendă și istorie în opera lui I. G. Duca*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, XXIII, Iași, 1985, nr. II, p. 579–583.

² I. Iordănescu, *Sculptorul dr. Demetrescu Brăila*, în *Pictura și sculptura*, nr. 3, iunie 1935, p. 19, foto; *Catalogul expoziției „Luna Brăilei” 6 iulie – 6 august 1935*; p. 13, poziția 174; „Ramuri” Craiova anul XXVII, nr. 567, mai-iulie 1936, p. 119–130, L. Kalustian, *Simple note*, vol. IV, București, 1985, p. 81–85.

³ Grigore Ionescu, *București – ghid*, București, 1938, p. 70.

⁴ Arh. St. Râmnicu Vâlcea, colecția Vederi, nr. 131; „Viitorul”, 6–8 mai 1934, p. 1.

teatral Alexandru Ionescu căruia i s-a aprobat să organizeze un turneu în toată țara, cu condiția ca 40% din încasăările neto să fie donate pentru crearea fondului pentru asigurarea ridicării unui monument în capitala României. Poposind în marile orașe, acest întreprinzător adresa organelor locale invitația ca o persoană să vorbească celor prezenți despre viața și opera marelui dispărut. Pentru a nu exista litigii ulterioare, solicita ca un delegat al Prefecturii să participe la realizarea conturilor financiare. La 20 martie 1934 se adresa în acest sens Prefecturii județului Tulcea⁵.

La 28 martie 1934 era adresată către Prefectura județului Tulcea de către Victor Iamandi, ministrul subsecretar de stat la Ministerul de Interne, invitația de a acționa pentru achiziționarea bustului turnat în bronz evocându-l pe I. G. Duca, realizare a sculptorului Oscar Han. Era o lucrare care prin proporții era destinată pentru interioarele prefecturii. În ședința din 24 aprilie 1934, Comisiunea aproba în principiu achiziționarea, însărcinând prefectul să se intereseze de prețul solicitat de artist⁶.

În primăvara anului 1934 Ministerul de Interne recomanda prefectilor să inițieze acțiuni care să permită strângerea fondurilor necesare ridicării unor simboluri de cinstire dedicate lui I. G. Duca. Au fost realizate de către artiștii sculptori o serie de lucrări, atât pentru interioare de instituții publice cât și pentru for public.

La 20 mai 1934 Prefectura județului Tulcea primca oferta pentru achiziționarea bustului, realizat în mărime naturală, care se livra turnat în gips alb sau patinat. Era realizarea sculptorului Wili Klein⁷.

Printre realizatorii actului de cinstire adresat lui I. G. Duca reținem și contribuția sculptorului Ion Pantazi. Acesta, în anul 1934, a realizat bustul turnat în gips, patinat, culoarea bronzului. Lucrarea era livrată cu un pedestal de stejar, și era oferită spre cumpărare la suma de 7000 lei, având asigurat transportul în gara beneficiarului. Era o lucrare destinată interioarelor. Se preciza, în oferta artistului, ca pentru doritorii unei piese turnate în bronz sau cioplită în marmură așezată pe soclu adecvat, urma a se trata cu autorul⁸. Prefectura județului Maramureș care inițial, la 12 noiembrie 1934, menționa pe ofertă că „în lipsa fondului bugetar”, la dosar, la 15 noiembrie, înregistra: „livrat-aprobat”.

În localitatea Răsucenii de Sus din fostul județ Vlașca a fost dezvelit, la 26 august 1934, bustul lui I. G. Duca, realizat prin preocuparea Primăriei comunei, lucrarea având, împreună cu soclul, înălțimea de 3 metri. Contribuția locuitorilor a fost de 27.871 lei⁹.

În capitala acestui județ, la Giurgiu, a fost dezvelit, în anul 1934, monumentul realizat de sculptorul Constantin Barasschi. Era o lucrare având

⁵ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul Administrativ, dosar 670 / 1934, f. 9.

⁶ Ibidem, f. 5; Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Administrative, dosar 25 / 1934, f. 3.

⁷ Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serviciul Administrativ, dosar 670 / 1934, f. 10.

⁸ Arh. St. Baia Mare, fond Prefectura județului Maramureș, Administrative, dosar 25 / 1934, f. 7.

⁹ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 70 / 1937, f. 50; Arh. St. Giurgiu, fond Prefectura județului Vlașca, dosar 5 / 1941.

înălțimea de 3,30 metri (soclul și bustul). Bustul a fost turnat în bronz și costase circa 100.000 lei¹⁰.

Prin contribuția Prefecturii județului Iași a fost dezvelit un bust dedicat lui I. G. Duca în localitatea Osoiu, județul Iași. Înălțimea monumentului era de 2,50 metri¹¹.

La 6 noiembrie 1934, la Soroca a avut dezvelirea bustului lui I. G. Duca. La apelul comitetului de inițiativă a fost prompt strânsă suma necesară realizării acestui simbol. Monumentul avea dimensiunile $2,97 \times 1,00 \times 0,74$ metri. Bustul a costat 125.000 lei, iar platforma, pedestalul și lanțurile de la împrejurire 8.000 lei¹².

În fostul județ Roman au fost dezvelite mai multe monumente dedicate lui I. G. Duca. În capitala județului, la 11 noiembrie 1934, cu prilejul punerii pietrei de fundație a Palatului Administrativ, a avut loc și solemnitatea dezvelirii bustului lui I. G. Duca. Prefectura județului a organizat cu acest prilej ample manifestări¹³.

În localitatea Strunga, azi integrată în județul Iași, cu contribuția lui I. Manolescu-Strunga a fost dezvelit bustul lui I. G. Duca. Era o lucrare având soclul înalt de 2 metri, care a costat 20.000 lei. Manifestările organizate la începutul lunii august 1934 au reunit un numeros public. O fotografie de epocă redă momentul când fostul ministru al Agriculturii și Domeniilor I. Manolescu-Strunga își rostea cuvântarea¹⁴.

În localitatea Bâra, din actualul județ Neamț, care între anii 1934—1940 a purtat, ca și alte multe localități, numele I. G. Duca, a fost dezvelit bustul „In memoriam” — celui care fusese declarat patron spiritual al comunei. Lucrarea fusese oferită ca dar de către Prefectura județului Roman¹⁵.

Pe plâuri bănățene, la Bocșa Montană, din județul Caraș-Severin, a fost dezvelit un bust al lui I. G. Duca. Era o lucrare având înălțimea (soclul și bustul) de 2,20 metri, bustul fiind turnat în bronz și costase 32.000 lei. Pe soclu era înscris textul: „1934. Acest bust s-a ridicat de către administrația plasei Bocșa Montană în amintirea marelui român I. G. Duca”¹⁶.

Printre obiectele care formează patrimoniul Casei memoriale I. G. Duca din cadrul complexului muzeistic al culorilor de la Măldărești, județul Vâlcea, se află, în camera birou, și o miniatură redând bustul lui I. G. Duca. Este o lucrare turnată în gips, semnată I. D. Bârlad 1934¹⁷. La Salonul Oficial al anului 1935, sculptorul ieșean Ion Mateescu a participat cu lucrarea: I. G. Duca, turnată în bronz¹⁸.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 70 / 1937, f. 105.

¹¹ Ibidem, dosar 69 / 1937, f. 86.

¹² Ibidem, f. 5; „Viitorul”, 7 noiembrie 1934; Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 6G / 1934, f. 72.

¹³ Arh. St. Piatra Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar 49 / 1934, f. 82; „Viitorul”, 13 noiembrie 1934. „Realitatea ilustrată”, an VIII, 1934, nr. 408, p. 22, foto.

¹⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69 / 1937, f. 30.

¹⁵ Ibidem, f. 20.

¹⁶ Ibidem, dosar 68 / 1937, f. 241.

¹⁷ Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan C. Dimitriu-Bârlad*, în „Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă, 1 / 1987, p. 56—62.

¹⁸ *Salonul Oficial 1935, Catalogul expoziției, poziția 462*; „Universul”, anul LII, nr. 83, 25 martie 1935, p. 5.

La 23 iunie 1935, în parcul central din orașul Râmnicu Vâlcea, a avut loc solemnitatea dezvelirii statuii lui I. G. Duca. Solemnitatea a reunit o numeroasă participare, inclusiv pe membrii guvernului. Lucrarea fusese încredințată spre realizare sculptorului Mihai Onofrei¹⁹.

În anul 1935, la 5 octombrie, la Petroșani, județul Hunedoara, a fost dezvelit bustul lui I. G. Duca. Era o realizare a sculptorului Oscar Han²⁰.

Toamna anului 1935 a reunit la solemnitățile de la Botoșani pe cei care răspuseseră, din primele momente, apelului lansat la 25 ianuarie 1934 de către ziarul independent „Informatorul”, prin care cerea Prefecturii județului aprobarea lansării listelor de subscripție pentru strângerea fondurilor necesare. Lucrarea a fost amplasată pe soclul din fața Primăriei orașului. Azi pe acest soclu se află bustul lui Mihai Eminescu. Prefectura a organizat festivitățile din 27 octombrie, 1935, la care au participat oficialitățile. Cu acest prilej a fost evidențiată contribuția Partidului Național Liberal la realizarea acestui monument²¹. Presa, care a consemnat acest eveniment, reținea și acțiunile care au avut loc în Tarcău, județul Neamț și Sibiu pentru dezvelirea altor asemenea lucrări²².

Sfârșitul lunii octombrie 1935 a fost marcat și de dezvelirea la Sibiu a monumentului lui I. G. Duca în for public. Față de soarta multora din lucrările dedicate²³ cinstirii lui I. G. Duca, în acest caz, la măsurile radicale ale regimului legionar adoptat în toamna anului 1940, răspunsul a fost diferențiat, bustul fiind retras din for public și protejat pentru alte timpuri. Au trecut decenii care au marcat efectiv bronzul lucrării, dar astăzi ea este o mărturie a actului de salvare, întreprins cu mult curaj.

Anul 1936 a înregistrat dezvelirea la Lugoj a bustului lui I. G. Duca, realizare a sculptorului Radu Moga. Monumentul avea înălțimea de 4,80 metri și a costat 100.000 lei²⁴.

În localitatea Tudora din județul Botoșani a fost realizat, în anul 1936, amplasamentul în fața școlii a monumentului dedicat evocării lui I.G. Duca. A fost rodul preocupărilor comitetului comunal, care a beneficiat de ajutorul financiar al cooperativei forestiere „Stejarul”, prefecturii și locuitorilor comunei. Soclul avea înălțimea de 3 m., iar bustul de 0,70 m. Lucrarea a costat 39.000 lei. Bustul a fost realizat de sculptorul Spiridon Georgescu²⁵. Proaspătul monument a cunoscut încă din primele zile reacțiile răuvoitoare

¹⁹ Arh. St. Vâlcea, fond Camera de comerț și industrie Râmnicu Vâlcea, dosar 12 / 1935, f. 154; ibidem, Colecția Fotografii, I / 339; „Universul”, an LII, nr. 159, 12 iunie 1935, p. 3; *Almanahul ziarului Adevărul și Dimineața*, 1936, p. 285; foto; *Calendarul Universul*, 1936, p. 267.

²⁰ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68 / 1937, f. 2; „Vitorul”, 6 octombrie 1935; p. 3, Marin Mihalache, Oscar Han, București, 1985, p. 40.

²¹ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 40 / 1934; dosar 27 / 1934, f. 6–7; ibidem, Primăria orașului Botoșani, dosar 19 / 1936, f. 1–6; „Universul”, an LV, nr. 193, 19 iulie 1938, p. 10; Arh. St. Piatra Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar 48 / 1935; „Universul”, an LII, nr. 299, 30 octombrie 1935, p. 2.

²² „Universul”, an LII, nr. 299, 30 octombrie 1935, p. 2.

²³ Dezvelirea a avut loc la 28 octombrie 1935.

²⁴ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68 / 1937, f. 58.

²⁵ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 16 / 1936, f. 31; dosar 32 / 1937, f. 61–63; 33 / 1936; Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69 / 1937, f. 94.

ale celor care erau purtători ai cămășilor verzi. La timpul respectiv aceste acte samavolnice au impus declanșarea unor anchete minuțioase ale organelor de ordine.

Un raport din anul 1941 ne semnaleză că acest bust, cântărind 35—40 kg, se afla încă în comună, depozitat împreună cu reliefurile de la Monumentul Eroilor din 1916—1919, care fuseseră îndepărtate de trupele germane ca fiind jignitoare. În anul amintit, se cerea la Ministerul Afacerilor Interne — Direcția Administrativă de Stat să se precizeze dacă bronzul trebuie să fie predat pentru nevoile armatei române²⁶.

Județul Prahova a inițiat, pentru luna aprilie 1936, două semnificative acțiuni dedicate lui I. G. Duca. La 23 aprilie, în gara Sinaia, a fost dezvelită placa comemorativă pentru a defini locul unde a căzut răpus de armele criminale²⁷, iar la Ploiești a vut loc dezvelirea, în scuarul I. G. Duca din apropierea Băii Comunale, a bustului realizat a sculptorului Mihai Onofrei și a arhitectului P. Popovici. Era rezultatul inițiativei unui comitet și a contribuției Primăriei, care au reușit să strângă suma de 300.000 lei. La solemnitatea dezvelirii au participat membrii guvernului²⁸.

La 25 octombrie 1936, în parcul Tudor Vladimirescu din Turnu Severin au avut loc solemnitățile dezvelirii la monumentul dedicat lui I. G. Duca, în prezența parlamentarilor, membrilor guvernului. Bustul era o realizare a sculptorului Emil Berker autor și ale unor plachete, medalii²⁹. La Arad a avut loc dezvelirea unui bust al lui I. G. Duca. Pe soclu a fost gravat un text³⁰.

Pentru orașul Timișoara lucrarea a fost încredințată sculptorului Aurel S. Popp din Satu Mare, iar proiectarea soclului din granit, în formă de scară, inginerului Cornel Liuba. Decizia Primăriei municipiului Timișoara din 6 octombrie 1934 atribuia această lucrare printr-un contract întocmit minuțios. Cele 10 puncte au fost adoptate de părțile participante la 21 decembrie 1934. Se acorda inițial suma de 25.000 lei. Pentru recepționarea bustului a fost desemnată o delegație prin decizia Primăriei municipiului Timișoara din 3 mai 1935. Bustul a fost încredințat spre turnare în bronz firmei „Turnătoria de Artă Gh. Guran” din București iar soclul a fost executat de firma Carol Kendlhofer din Timișoara. Din bugetele anilor 1934—1935 Prefectura județului Timiș a pus la dispoziție suma de 49.000 lei. Bustul, turnat în bronz, a fost adus la Timișoara și înălțat pe soclul de 4 metri ridicat în fața liceului Piarștilor. Pe soclul a fost dăltuită inscripția: „Omagiu memoriei marelui președinte al Consiliului de Miniștri căzut în slujba țării răpus de o mână criminală în 29 decembrie MCMXXXIII la Sinaia. Cetățenii urbei Timișoara. Dezvelirea monumentului a fost preconizată inițial pentru 3 noiembrie 1935, evenimentul având loc ulterior. La 20 decembrie 1936 au avut loc solemnitățile dezvelirii bustului lui I. G. Duca și a sfințirii temeliei Catedralei Ortodoxe. Cu acest prilej au luat cuvântul episcopul Andrei, mi-

²⁶ Arh. St. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 12 / 1941, f. 90—91.

²⁷ Arh. St. Alba Iulia, fond Prefectura județului Alba, Cabinetul prefectului, dosar 17 / 1936, f. 12 (dezvelirea la 23 aprilie 1936).

²⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 61 / 1936; f. 37; *Calendarul Universul* 1937, p. 106; Mihai Scrostos, *Monografia orașului Ploiești*, București, 1938, p. 204—205 (fig. 103).

²⁹ „Universul”, an LIII, nr. 294, 24 octombrie 1936, p. 9.

³⁰ *Trei ani de gospodărie (1934—1936)*, *Realizări edilitare*, p. 71, foto.

niștri Tiberiu Moșoiu și Alexandru Lapedatu. Inițiatorii acțiunii, scăpând din vedere invitarea artistului realizator, la solemnitățile prilejuite de dezvelire s-au aflat în dificultate la primirea scrisorii din 25 ianuarie 1937 prin care sculptorul și-a manifestat regretul că n-a cunoscut data acestei manifestări³¹.

Anul 1937 marca și pe teritoriul Basarabiei preocupările din localitățile Bălți³² și Leova³³ de a realiza simboluri de cinstire ale lui I. G. Duca. Pentru orașul Leova lucrarea bustului fusese încredințată sculptorului Gr. Popescu — Iași.

În anul 1938 ghidul Bucureștiului înregistra prezența, în incinta Parlamentului României, a bustului plasat în vestibulul clădirii. Era o realizare a sculptorului Mihai Onofrei³⁴.

O informație indirectă ne confirmă că și în orașul Iași a fost înălțat un simbol dedicat lui I. G. Duca. Primăria municipiului Iași intervenea, în anul 1943, pentru a obține aprobarea deblocării a 3500 kg bronz ce fusese obținut în anul 1940 cu ocazia topirii statuilor Duca și Mărzescu, în urma măsurilor luate de regimul legionar. Acum, în anul 1943, se preconiza ca din acest bronz să fie realizate busturile ilustrelor personalități cu care urma să fie înzestrată grădina Copou³⁵. Era actul inițiat de un comitet condus de Emil Ceicovschi care, în anul 1934, a comandat lui Ion Mateescu, profesor la Academia de Arte Frumoase, realizarea unui bust turnat în bronz. În ziua de 31 octombrie 1937 a avut loc solemnitatea dezvelirii acestui simbol de cinstire.

Textele laconice ale actelor oficiale, fotografiile, răsunetul în presa timpului sunt astăzi posibilități de informare ce dau contur intențiilor și realizărilor înaintașilor care au manifestat preocuparea de a-l cinsti cum se cuvenea pe omul politic, victimă a ceea ce ciurma neagră declanșase pentru a instaura noua ordine. A le cunoaște, prin intermediul unor asemenea izvoare a corobora în continuare cu alte eventuale mărturii, inclusiv cele memorialistice, este la prezent și viitor o imperioasă necesitate pentru a promova respectul cuvenit trecutului României, în galeria portretelor marilor bărbați înscriindu-l la loc de cinste și pe I. G. Duca.

³¹ Arh. St. Satu Mare, fond S. Popp, dosar 56 / 1934, f. 9, 41, 154, 207, 219, 232, 233, 270; Arh. St. Timișoara, fond Primăria municipiului Timișoara, dosar 21 / 1935, f. 2; 23 / 1940, f. 10, Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68 / 1937, f. 265, 425; „Universul”, an LIII, nr. 353, 22 decembrie 1936, f. 3; *Prefectura județului Timiș Torontal, Dare de seamă asupra activității și realizărilor în intervalul de la 15 noiembrie 1933 până la 31 decembrie 1935*, Timișoara, 1936, p. 132.

³² Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 69 / 1937, f. 26.

³³ Ibidem, dosar 91 / 1937, f. 215.

³⁴ Grigore Ionescu, op. cit., p. 256.

³⁵ Arh. St. Buc., fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 98 / 1943, f. 27.

³⁶ Arh. St. Iași, fond Primăria municipiului Iași, dosar 191 / 1934, f. 1—7.

RÉSUMÉ

I. G. Duca, le très distingué homme politique roumain, symbole de la démocratie, assassiné par les légionnaires roumains (membres de l'association fasciste surnommée la Garde de Fer) en décembre 1933, est l'une des figures historiques auxquelles on a dédié des statues et des bustes, qu'on peut trouver dans plusieurs villes et même villages de Roumanie.

PRÉCIS

To I. G. Duca the remarkable Romanian political figure, killed by the members of the Iron Guard in December 1933, many artists dedicated their works which can be seen in some towns and even villages of Romania.

Gheorghe I. Brătianu

CONSTANTIN BĂLAN

„Le opere storiche di Brătianu fondate su pazienti ricerche d'archivio...”

(*Enciclopedia Italiana*, 1938–1948, Roma, 1948, p. 452).

Distinsul istoric¹ aparține pleiadei de cercetători din „Școala Nouă”², care s-a afirmat în istoriografia românească și în cea universală, în perioada interbelică și în deceniile de după cel de al doilea război mondial³. Atras spre făgașul în care și-a consacrat numele, încă de pe la sfârșitul studiilor liceale, sub impulsul personalității lui Nicolae Iorga⁴, tânărul entuziast Gh. I. Brătianu avea să realizeze treptat de-a lungul unei etape de mai bine de 30 de ani de fructuoase investigații și deosebite strădanii, o valoroasă operă⁵. Fără a atinge, desigur, dimensiunile aceleia — de altfel inegalabilă —

¹ El a deținut însemnate funcții și titluri: doctor în filosofie la Cernăuți (1923); membru al Societății Ligure di Storia Patria din Genova (1925); doctor la Sorbona (1929); membru al Institutului „Kondakov” din Praga (1935); decan al Facultății de litere al Universității din București (1941–1943); membru al Academiei Române (1942–1948) (fusese ales membru corespondent al aceluiași forum din 1928); director al Institutului de istorie universală „N. Iorga” (1941–1947); „doctor honoris causa” al Universității din Bonn (1943); membru al Consiliului de cercetări științifice (1945–1948).

Vezi *Enciclopedia istoriografiei Românești*, București, 1978, p. 72–73 (În continuare se va cita *Enciclopedia...*). Să se vadă și St. S. Gorovei, Gh. I. Brătianu — *Completări la „Memoriul de studii și lucrări”*, în *Confluente istoriografice românești și europene. 90 de ani de la nașterea istoricului Gheorghe I. Brătianu*, Iași, 1988, p. 357. (În continuare se va cita *Confluente...*).

² Cum au fost și C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu ș. a. Vezi Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, (*Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*), București, 1985; Cf. mai ales P. Țurlea, St. S. Gorovei, L. Năstasă, „Școala nouă” de istorie. *Mărturiile documentare (I)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol — Iași, XXII (1985), nr. 1, p. 335–376; St. S. Gorovei, L. Năstasă, P. Țurlea, *ibidem* (II), XXII (1986), nr. 1, p. 335–383; *ibidem* (III), XXIV (1987), nr. 2, p. 417–454. Vezi Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu între vocația istoriei și tentațiile vieții politice*, în vol. *Confluente*, p. 276–284.

³ Vezi (*Enciclopedia...*), p. 14–16. Vezi și Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, 1989; *ibidem*, *Istorie și finalitate*, București, 1991.

⁴ Valeriu Râpeanu, *Cultură și istorie*, II, N. Iorga, Gheorghe I. Brătianu, București, 1981; I. Ciupercă, *Gheorghe I. Brătianu și succesiunea uriașului. Repere*, în volumul *Confluente...*, p. 221 și urm.; Victor Spinei, *op. cit.*

⁵ Vezi cele relevate de el însuși: Gheorghe I. Brătianu, *Memoriul de studii și lucrări. 1916–1941*, București, 1941; apoi completările aduse de St. S. Gorovei, Gh. I. Brătianu — *Completări la Memoriul de studii și lucrări*, p. 357–362. Vezi de asemenea cele relevate în lucrarea Gheorghe I. Brătianu, *Marca Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, II, ed. Victor Spinei, trad. Michaela Spinei, București, 1988, *bibliografie*, p. 311–329 — cu referiri și la: *Les écrits de G. I. Brătianu*, Paris, 1983.

a eminentului savant⁶ care-i deschisese calea spre istorie, ea totalizează mai bine de 280 de lucrări, studii, articole, rapoarte, note, recenzii ș. a., așa cum se desprinde din evidențele bibliografice de dată recentă⁷. Acestea dezvăluie deopotrivă preocupările sale din sfera teoriei istoriei, a epocii vechi, a Bizanțului, dar mai cu seamă pe tărâmul evului de mijloc — în țările române și în lumea europeană, chiar și în spațiul asiatic⁸, preocupări extinse de altfel până în contemporaneitate⁹, îndreptate și către viața politică internă și internațională¹⁰, către figurile unor mari personalități și oameni politici¹¹ etc.

Elaboratele de mai însemnată cuprindere ale lui Gh. I. Brătianu, ce cumulează rezultatele investigațiilor lui în rândul izvoarelor istorice și a publicațiilor de specialitate, sunt rodul demersurilor făcute pe durate lungi de timp, pornind încă de la începutul carierei de dascăl universitar la Iași (1923—1940)¹² și până către sfârșitul acestei activități desfășurate în continuare la București (1940—1947)¹³, cercetări de altfel neîntrerupte decât în 1950, când a fost arestat și întemnițat¹⁴. Ele sunt consacrate *spațiului pontic*¹⁵, *dăinuirii poporului român în vatra străbună*¹⁶, *tradiției despre întemeierea satelor românești*¹⁷, și reprezintă direcții majore în medievistica noastră. Unele au format obiectul cursurilor sale la facultatea bucureșteană, ne referim de pildă la prelegerile despre *Chestiunea Mării Negre*¹⁸ (în 1941—1943) sau la acelea privind *Formule de organizare a păcii în istoria universală*¹⁹

⁶ Operă impresionantă, încorporată în peste 1000 de volume tipărite de el, de 12750 articole, aproape 5000 de recenzii ș. a. (Vezi *Enciclopedia...* p. 183—184).

⁷ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră...*, II, *doc. cit.*

⁸ Dacă în ceea ce privește studiile de istorie veche sau acelea consacrate aspectelor teoretice, de generalitate, ele sunt numeric mai restrânse, pentru epoca medievală totalizează circa 80 de lucrări, studii și articole. (*Bibliografia*, în *vol. cit.*, p. 311—317).

⁹ *Ibidem*, p. 317—319.

¹⁰ *Ibidem*, p. 319—323.

¹¹ *Ibidem*, p. 323—328. Pentru alte preocupări, *ibidem*, p. 328—329.

¹² Să se vadă Paul E. Michelson, *Gheorghe I. Brătianu's inaugural lecture on medieval historiography (1923)*, în *Confluente...*, p. 61—70. Vezi, de asemenea, Anișoara Popa, *Gheorghe I. Brătianu profesor la Universitatea din Iași*, *ibidem*, p. 207—220; Victor Spinei, *op. cit.*, p. 308—317.

¹³ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 324—344 și urm. Gheorghe I. Brătianu a fost numit și în fruntea Institutului de istorie universală „N. Iorga”, la 1 martie 1941, (*Ibidem*, p. 328 și urm.; vezi și *Institutul de istorie universală „N. Iorga” la zece ani de la întemeiere*, București, 1947).

¹⁴ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 348, fapte petrecute pe 7—8 mai 1950, (*Ibidem*, p. 344—348).

¹⁵ Acestea au condus la întocmirea lucrării, Gheorghe I. Brătianu, *La mer Noire. Des origines à la conquête ottomane*, München], 1969, Vezi și *Marea Neagră*, I—II.

¹⁶ Gheorghe I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique; le peuple roumain*, ed. a II-a, București, 1942, reeditată: *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*, ed. de St. Brezeanu, trad. de Mariana Rădulescu, București, 1988.

¹⁷ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea satelor românești*, ed. de Valeriu Răpeanu, București, 1980. Relua cercetările publicate anterior pentru Țara Românească, Moldova și voievodatele românești din Transilvania în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii istorice”, Seria III, tom. XXV (1942—1943), p. 1—20; *ibidem*, XXVII (1944—1945), p. 1—31; *ibidem*, p. 81—121, recenzate cu observații critice, încă din epocă, de Z. Păclișanu, Al. V. Boldur, C. C. Giurescu, (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 340, nota 483). Ulterior și de Iolanda Micu și Nicolae Stoicescu, Recenzie, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), nr. 3, p. 550—557.

¹⁸ Vezi *supra*, nota 15; să se vadă și *Bibliografia...*, *Marea Neagră*, II, p. 317 (nr. 90) și p. 318 (nr. 106).

¹⁹ *Bibliografia...*, p. 311 (nr. 11).

(în 1943—1944), ce au condus la alcătuirea a trei valoroase studii²⁰, la care pot fi amintite și altele, cum este lucrarea *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele Române*²¹.

În pofida prestigioasei sale prezențe în învățământul universitar²², în publicațiile de specialitate din țară și din străinătate²³, totuși, așa cum s-a remarcat în cercetări de dată mai nouă, cele mai prețioase contribuții ale lui Gheorghe I. Brătianu „au zăcut între ignoranța și teama de a fi menționate”²⁴. Aceasta era consecința schimbărilor produse în structurile statului, după 1945—1947, a modului în care — în noul context de viață — era privit omul politic ce aparținuse vechii familii a Brătienilor, implicat în atâtea acte și evenimente, în special din 1927, 1930²⁵, în cel de al doilea război mondial²⁶ și în anii următori.

O privire de ansamblu, cu conotații biografice, referitor la activitatea lui științifică, la disponibilitățile manifestate în arealul social-politic al vremii²⁷ sunt utile pentru a reliefa cu deosebire etapele în care istoricul și-a putut îndrepta atenția asupra unora din importantele fonduri arhivistice, mai ales externe. Pe temeiul lor el a dat noi dimensiuni investigării spațiului pontic și a adus alte prețioase informații în diferite segmente ale istoriei românilor, din arealul lor de contacte, raporturi și convergențe.

Așa cum se cunoaște, Gheorghe I. Brătianu a văzut lumina zilei la 21 ianuarie / 3 februarie 1898, la Ruginoasa — Suceava (acum județul Iași), ca urmare a legăturii dintre Ionel I. C. Brătianu²⁸ și Maria Moruzi²⁹ fosta soție a lui Al. Al. Cuza, fiul domnitorului Cuza. Coborător din cele două însemnate neamuri boierești Gheorghe Brătianu s-a bucurat de o aleasă îndrumare, prin grija mamei sale³⁰ și apoi a părintelui lui, de care s-a apropiat

²⁰ *Ibidem*, p. 316 (nr. 103) și p. 329 (nr. 265), cu referire la studiul publicat în anii 1945—1946, în trei părți. Să se vadă și Andrei Pippidi, despre Gheorghe I. Brătianu, *Formules d'organisation de la paix dans l'histoire universelle*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXIV (1987), nr. 2, p. 45—61.

²¹ Editura postum, în memoria lui Gheorghe I. Brătianu, la Evry, 1977. Vezi și *Bibliografia*, p. 317 (nr. 93).

²² Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu — istoricul, I. Dimensiunile operei*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XX (1983), p. 233—247 și *Ibidem* II. *Concepție și metodă istorică, ibidem*, XXV (1988), nr. 1, p. 233—245. Pentru unele considerații vezi și Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Gheorghe I. Brătianu. Profesorul și cărturarul, în Itinerarii prin cultură*, București, 1982, p. 99—113; de asemenea, Victor Spinei, *op. cit.*, p. 252—263, 276—284, 308—317 și 318—349. Alte informații și în *Confluențe...* p. 501—548, *Evocazione*, ale lui Al. Andronic, D. Berindei, P. Cernovodeanu, C. Cihodaru, D. Ciurea, V. Cugereanu, Vl. Diculescu, P. Păltânea, C. Șerban, R. Vulcănescu.

²³ *Bibliografia*, II, p. 311—329.

²⁴ Vezi L. Nastasă, în cele relevante la apariția lucrării *Marca Neagră, I—II*, (prezentare în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXVI (1989), p. 632.

²⁵ Vezi cele relevante la p. 4 și nota 44.

²⁶ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 318—339 și p. 340—354.

²⁷ *Ibidem*, p. 284—317 și 318—345, Vezi și Gheorghe Buzatu, *Gheorghe I. Brătianu — Evoluții politice. Documente*, în *Confluențe...*, p. 461—499.

²⁸ Victor Spinei, *op. cit.*, p. 242. Ionel C. I. Brătianu s-a aflat în fruntea guvernului din vremea primului război mondial și și-a adus contribuția la realizarea Marii Uniri din 1918, la zidirea României moderne. (Vezi și Ioan Scurtu, *Viața Politică din România. De la Marca Unire din 1918 la revoluția de eliberare socială și națională din august 1944*, București, 1982).

²⁹ Fiica beizadelei Alecu Moruzi și a Adelei Sturdza, (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 242—243).

³⁰ *Ibidem*, p. 243—244.

din 1909³¹, și a familiei Brătianu. A urmat școala în particular, la Iași, unde, în iulie 1916, și-a luat bacalaureatul la Liceul Național.

Tânărul absolvent se remarcase încă de atunci prin cunoștințele dobândite³², prin preocupările față de trecutul țării³³, dar și de realitățile timpului. Căci era vremea în care România, intrând în război, alături de puterile Antantei, el, ca și alți colegi, s-a înscris voluntar în armată. Obținând gradul de sublocotenent, a participat la luptele din 1917 în Moldova, fiind rănit în august același an, iar apoi în 1918 s-a aflat pe frontul din Bucovina³⁴.

³¹ *Ibidem*, Legăturile cu tatăl său au fost stabilite în împrejurările în care Ionel I. C. Brătianu a fost rănit în urma unui atentat și dorea să-și revadă fiul.

³² El cunoaște mai multe limbi străine: franceza, italiana, germana, și învățase limba engleză citind operele lui Shakespeare, iar apoi dobândise cunoștințe de limba rusă (*Ibidem*, p. 244 și 250).

³³ În parte și ca urmare a împrejurărilor trăite în timpul primului război mondial, evenimente la care se referise în „Nemul românesc”, de la 1918, nr. din 31 mai și 1 noiembrie și de la 1919, nr. din 9 martie, fragmente cuprinde și în volumul Gheorghe I. Brătianu, *File rușe din cartea războiului*, București, 1934.

³⁴ Vezi cele relevate de Valeriu-Florin Dolbrinescu, *Gh. I. Brătianu — Documente biografice*, în *Confluente*... p. 363—369; de asemenea Victor Spinei, *op. cit.*, p. 245—248; pentru alte referințe și Al. Zub, *Memorialistică și istorie: G. I. Brătianu și primul război mondial*, în *Confluente*... p. 153—168.

În împrejurările dramatice prin care trecea țara atunci și care-i oferise o însemnată experiență de viață, Gh. I. Brătianu a căutat totuși să-și perfecționeze, în continuare, cunoștințele înscriindu-se la Facultatea de Drept a Universității de la Iași, încă de la sfârșitul anului 1917³⁵.

Nu întâmplător din această etapă, în care aveau să se înfăptuiască și visurile de veacuri ale Unirii celei Mari a românilor, la 1 Decembrie 1918³⁶, el a fost tot mai mult atras de studiul istoriei, Nicolae Iorga deschizându-i accesul în paginile revistei sale. Hotărâtoare în acest sens s-au dovedit, desigur, și studiile superioare pe care le-a urmat, în 1920—1921, la Paris — la Sorbona, la École Pratique des Hautes Études și la École des Chartes, cu prestigioși dascăli și distinși specialiști, istoricul păstrând legături de-a lungul anilor cu unii dintre ei³⁷.

Trebuie avut însă în vedere și faptul că, odată cu obținerea Licenței în Litere la Paris, în iulie 1921, Gheorghe Brătianu, la îndemnul lui N. Iorga și al altor reputați cercetători, și-a îndreptat atenția — în primăvara lui 1922 — către Arhivele din Genova și Neapole, unde, deși făcuse atunci „mai mult o recunoaștere”³⁸, el își propunea să investigheze în anii următori Registrele notariale de la Pera și Caffa, păstrătoare a atâtor acte dinspre sfârșitul secolului al XIII-lea³⁹. De excepțional interes, nu numai pentru istoriografia românească, acestea, ca și documentele din Arhivele Venetiei, asupra cărora se va opri ulterior⁴⁰, au deschis noi orizonturi în prospectarea activităților economice la Dunăre și Marea Neagră urmărite în succesive studii de Gheorghe Brătianu⁴¹.

Fără a stărui și asupra altor detalii din perioada de început a activității sale vom releva că, după susținerea tezei de doctorat la Universitatea din Cernăuți, în iunie 1923⁴², câteva luni mai târziu, la 22 noiembrie, el

³⁵ Pe care o va absolvi în 1919, susținându-i examenul de licență, Victor Spinei, *op. cit.*, p. 248.

³⁶ Marius Cristian, *Gheorghe I. Brătianu despre fărâșirea României Mari*, în *Confluente...* p. 169—175; de asemenea Valeriu-Florin Dobrinescu, *G. I. Brătianu on certain Matters Concerning the Strengthening of the Romanian Unitary National State*, *ibidem*, p. 177—180 și urm.

³⁷ Gheorghe I. Brătianu a audiat cursurile și a beneficiat de îndrumarea lui Ferdinand Lot, Gabriel Millet, Charles Diehl, E. Berger, Jordan și a lui N. Iorga la Collège de France (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 249—250). Pentru corespondența sa cu Charles Diehl, dar și cu alți specialiști — cum a fost Henri Gregoire cf. *ibidem*, *Din corespondența și actele lui Gheorghe I. Brătianu*, în *Confluente...*, p. 422—423, nr. 71, p. 443—445, nr. 102, p. 446—448, nr. 104—105 și p. 449—451, nr. 107.

³⁸ Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu... în Confluente...* p. 250—251.

³⁹ Vezi spre pildă ale sale, *Actes, des notaires génois de Pera et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, Bucarest, 1927; cf. *Bibliografia*, p. 312, 313, 314, 315, 316, 317 și 318. Vezi și Sergiu Iosipescu, *Studiile Pontice ale lui Gheorghe I. Brătianu*, în *Confluente...*, p. 86—87; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Gheorghe I. Brătianu, istoric al expansiunii genoveze în Marea Neagră*, *ibidem*, p. 121—126 și urm.

⁴⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle après la deuxième guerre des Détroits*, în „Echos d'Orient”, Istanbul, XXXIII (1934), p. 148—167. Să se vadă mai ales studiul său *Les Vénitiens dans la Mer Noire au XIV-e siècle. La politique du Sénat en 1332—33 et la notion de latinité*, Bucarest, 1939.

⁴¹ Cf. *Bibliografia*, p. 212—315. Să se vadă și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*

⁴² Cele relevate de Victor Spinei, *op. cit.*, p. 251—252, cu referire la unele aprecieri critice asupra împrejurărilor în care Gheorghe I. Brătianu nu și-a susținut teza.

deschidea cursul de Istorie universală în cadrul Facultății de litere din Iași⁴³, vădind o largă receptivitate către rezultatele istoriografiei internaționale și către unele curente de idei⁴⁴.

Prezența lui Gheorghe I. Brătianu, din 1926, ca membru al organizației Partidului Național Liberal de la Iași, iar din anul următor ca șef al acesteia, ulterior, de la 1930—1938, dizident în fruntea facțiunii „Georgiste”⁴⁵, în împrejurările complexe din viața țării și cu deosebire în situația internațională, după declanșarea celui de al doilea război mondial și apoi, au făcut ca distinsul istoric să se implice tot mai puternic în activități și acțiuni politice.⁴⁶

Evoluția precipitată a evenimentelor, drumul trasat societății românești, în special din 1947, au avut grave urmări și pentru Gheorghe I. Brătianu, care a fost supus unor vehemente atacuri în presă, înlăturat de la catedra Universității din București și din fruntea Institutului de istorie universală „N. Iorga”, în același an. Arestat în mai 1950 și privat de libertate— fără a fi judecat — în închisoarea de la Sighet, istoricul și-a sfârșit zilele în mod dramatic la 24 aprilie 1953⁴⁷, o tăcere apăsătoare așternându-se, în atare împrejurări, și asupra operei lui⁴⁸.

Eforturile pe care Gh. I. Brătianu le-ar fi putut întreprinde încă, pentru studierea și a altor domenii mai puțin cunoscute din trecutul poporului nostru sau de pe țăramul istoriei universale erau prematur întrerupte, ca și investigarea surselor inedite sau nereceptate în istoriografia românească, pe care le privise ca pe un demers *si ne qua non*.

Vocația sa pentru cercetarea diferitelor categorii de izvoare documentare, cronici interne și externe, memorii, rezultate ale investigațiilor arheologice etc., îi fusese dezvăluită de timpuriu lui N. Iorga, care, impresionat de capacitatea acestuia, nu ezitase să-i asigure publicarea primelor sale elaborate, încă din 1916. Pentru ilustrul savant, datele adunate cu sârguință de tânărul Brătianu, despre răscoala boierimii în domnia lui Ștefan Tomșa

⁴³ *Ibidem*, p. 252 și urm. Vezi și Paul E. Michelson, *op. cit.*, p. 65 și urm.

⁴⁴ *Ibidem*, Să se vadă și Lucian Boia, *Tradition historiographique roumaine et „nouvelle histoire”: l'oeuvre de G. I. Brătianu, in Confluențe...*, p. 3—12; Stefan Lemny, *Istoria ideilor în preocupările lui Gheorghe I. Brătianu, ibidem*, p. 13—23; Pompiliu Teodor, *Gheorghe I. Brătianu și spiritul „Analelor”. Analogii, sincronisme și convergențe, ibidem*, p. 25—46.

⁴⁵ Referitor la implicarea sa în viața politică, vezi Victor Spinei, *op. cit.*, p. 263—275; de asemenea Gh. Buzatu, *op. cit.*, p. 461 și urm. Să se vadă și Fl. Nedelea, *De la restaurație la dictatura regală. Din viața politică a României, 1930—1938*, Cluj Napoca, 1981; Ioan Scurtu *op. cit.*

⁴⁶ Gheorghe Buzatu, *op. cit.*, p. 461—500. Vezi, de asemenea Victor Spinei, *Din corespondența...*, p. 402—406, nr. 42, p. 411, nr. 53, p. 412—413, nr. 56, p. 414—415, nr. 57, 58, p. 416—417, nr. 61 și 62 ș.a. Ca urmare a angajării sale politice, Gheorghe I. Brătianu a fost obligat să solicite de la decanatul Facultății de litere din Iași, fie concediu, fie să i se suplimenteze orele la care nu putea fi prezent. (Victor Spinei, *op. cit.*, p. 417—418, nr. 63, p. 423—424, nr. 72). Este semnificativ ceea ce-i scria, la 21 martie 1938, Iorgu Iordan, care îi reproșă că „ați lipsit nevinovat de la 1—25 noiembrie, după aceea ați obținut un concediu... De asemenea ați fost în concediu între 2 februarie și 2 martie... După expirarea ultimului concediu ați lipsit două săptămâni...”

⁴⁷ Victor Spinei, *Gheorghe I. Brătianu...*, p. 340—349.

⁴⁸ Criticele vehemente și acuzațiile formulate împotriva omului politic și a istoricului, înlăturarea lui de la catedra universitară și din celelalte activități științifice (*ibidem*, p. 340, nota 484) explică desigur, tăcerea din istoriografia de după 1950.

și relativ la oastea lui ⁴⁹, dezvăluiau de pe atunci un talentat și harnic cercetător. El parcursese vechi ediții de surse narative ⁵⁰ și de acte ⁵¹, ca și diferite studii ⁵², din dorința ca fiecare afirmație făcută în lucrarea citată să se bazeze pe migăloasa prospectare a unor izvoare autentice ⁵³. Acestea puneau de fapt în lumină „profesiunea sa de credință” — istoria — vădită de la debutul ei și nu numai atât, căci din problematica studiului se degajă observații „în spirit comparatist”, relativ la „starea jalnică” în care ajunsese țara și oastea Moldovei, la nici un veac de la moartea lui Ștefan cel Mare. Cauzele, aprecia Gheorghe I. Brătianu, trebuiau cătuate în condițiile apăsării care era supusă „prostimea”, după „pilda nobilimii” din Polonia ⁵⁴.

Prin publicarea, doi ani mai târziu în 1918 — a cărții de judecată de la Vasile Lupu, din 1638 august ⁵⁵ el își anunța astfel interesul pentru valorificarea datelor din documentele interne ⁵⁶, interes care va fi extins în chip deosebit, în anii următori, și asupra izvoarelor externe, a altor categorii de surse ⁵⁷, ca o trebuință a lărgirii cadrului informațional, al orizontului cunoașterii, cerință — desigur — a istoriografiei vremii.

Ceea ce-l va impune în domeniul de specialitate, vor fi fără îndoială rezultatele cercetărilor din *Arhivele de la Genova, Neapole, Veneția*, comu-

⁴⁹ Gheorghe I. Brătianu, *O oaste moldovenească acum trei veacuri (Încercări de studii istorice privitoare la vechile oștiri românești)*, în „Revista istorică”, II (1916), nr. 3—6, p. 54—79. (Document datat din 14 februarie 1916, Iași).

⁵⁰ Și anume a lui *Miron Costin*, în ed. lui Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României*, vol. I, București, 1972; a lui *Matei al Mirelor*, la Al. Papiu Ilarian, în *Tezaur, de documente istorice*, vol. I, București, 1962; a lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1972; *Învățăturile lui Neagoie Basarab către fiul său Teodosie*, ed. N. Iorga; de asemenea a lui *Pia-secht*, Cracovia, 1646; a lui N. Muste, ed. Mihail Kogălniceanu, *Lelopiște*, vol. III, Iași, 1845; precum și *Codex Bandinus*; Dlugosz; Joppecourt.

⁵¹ Între acestea, volume din Colecția Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV/1—2, București, 1882—1884; *ibidem*, *Supliment I/1—2*, București, 1885—1886; *Colecția Uricariul*, ed. lui Th. Codrescu, vol. IX—X, Iași, 1888—1897; *Colecția Studii și documente*, ed. N. Iorga, vol. IV, București, 1902, precum și alte surse publicate de B. P. Hașdeu, I. Bogdan, N. Densusianu.

⁵² Gheorghe I. Brătianu a utilizat peste 15 studii și articole ale lui N. Iorga, A. D. Xenopol, R. Rosetti, etc., printre ele și ale lui Engel, Halle, 1804, K. Waliszewski, ed. 1909; F. Masson, ed. 1915 ș. a.

⁵³ Cf. Gheorghe I. Brătianu, *O oaste moldovenească...*

⁵⁴ El a citat pe K. Waliszewski, *Les premiers Romanov*, Paris, 1909 (*ibidem*, p. 79), amintind versurile „Clarum regnum polonorum/ Est coelum nobiliorum...” (Strălucitul regat al polonilor este cerul nobililor), relevând apoi că este și „infernium rusticorum” (iadul țărănilor).

⁵⁵ Gheorghe I. Brătianu, *O carte de judecată a lui Vasile Vodă Lupul publicată de...*, în „Revista istorică”, IV (1918), nr. 11—12, p. 149—151.

⁵⁶ Actul, ce-i fusese încredințat de fostul director al Liceului Național din Iași, A. B. Brandia, relevă hotărârea voinodului în privința restituirii banilor luați în cheazășie de unii boieri ai Moldovei, Toma mare stolnic, Lupu Prăjescu clucerul, Cehan vornicul ș. a. de la Hasan Celebi, pentru treburile domniei. Să se vadă și comentariul lui Gheorghe I. Brătianu asupra conținutului actului, (*Ibidem*, V (1919), nr. 1—2, p. 1—26).

⁵⁷ Să se vadă, spre pildă, Gheorghe I. Brătianu, *Lupta de la Baia (după izvoarele ungurești)*, *ibidem*, nr. 11—12, p. 216—224; *Ibidem*, *Piatra de mormânt a lui „Negru Vodă”*, *ibidem*, VI (1920), nr. 10—12, p. 221—226; În acest ultim elaborat, utilizând informații comunicate de V. Drăghiceanu, de Al. Lapedatu din Buletinul Comisiunii monumentelor istorice V—VI (1912—1913), el își manifesta interesul și față de inscripția gisantului, ce putea aminti, numele unui meșter ungur! — Georg — de fapt Gheorghe (pentru altele cf. *Bibliografia*, p. 313).

nicate treptat, încă din 1922⁵⁸, prin note și studii de mai mici proporții, care anunțau de fapt, angajarea lui Gheorghe I. Brătianu în elaborarea lucrărilor de adâncă prospectare și largă cuprindere. Este cazul, spre exemplu, a aceleia, deja menționată, asupra traficului economic de la Marea Neagră și a realităților politice surprinse pe mai întinse coordonate temporale pe litoralul pontic, fundată nu numai pe actele inedite investigate, ci și pe un vast material conex, acumulat prin succesive demersuri în bibliotecile de la Paris, Roma, Berlin și alte centre ale lumii⁵⁹.

Șirul studiilor ce au avut drept izvor *Arhivele notariale italiene* este indeosebi marcat de apariția în 1923, a contribuției sale despre *Vicina I*⁶⁰, în care Gh. I. Brătianu a introdus informații din actele *Registrului întocmit de notarul genovez Simone di Albario*. Acestea privesc raporturile coloniei de la Pera⁶¹, dar și de la Caffa⁶², din Crimeea, cu Vicina, așezarea de la Dunăre⁶³ — *portul grâului* — cum o numea el.

În general, sunt acte de comandă, deci de întocmire între persoane asociate în afaceri comerciale și bănești, cu clauze privind cotele de câștig ale acelor care erau angajați în diferite activități spre Vicina sau de aici către emporiile genoveze de la Pera și Caffa⁶⁴. De la primul înscris, la Pera, din 1 iulie 1281, și până la ultimul al seriei, instrumentat în colonia citată din Crimeea, la 7 iulie 1289, cuprinse aici, ele dezvăluie interesele pentru comerțul în zona dunăreană⁶⁵, unde se desfășura un activ schimb de mărfuri,

⁵⁸ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Le commerce génois sur le Danube à la fin du XIIIe siècle*, în „Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe Sud-Orientale”, IX (1922), nr. 5–6, p. 50–55, unde introdusese, atât în discuțiile purtate, cât și într-o anexă, acte instrumentate la Pera. Ne referim mai ales la cel de la 7 iulie 1281, din registrul notarului Simone di Albario I, aflat în *Archivio di Stato di Genova*, fol. 63 vo, privind angajarea într-o afacere de comandă, a lui „Obertus de [M]enevasio” — Monembasia, pentru Vicina, în valoare de 200 de perperi de aur.

⁵⁹ Vezi cele relevate de Sergiu Iosipescu, *op. cit.*; de asemenea, de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*; pertinente observații și în vol. *Marea Neagră*, I: *Geneza Sintezii lui Gheorghe I. Brătianu despre spațiul pontic*, ed. de Victor Spinei, p. 5–63.

⁶⁰ Gheorghe I. Brătianu, *Vicina I. Contributions à l'histoire de la domination byzantine du commerce génois en Dobrogea*, par... docteur en philosophie, în „Bulletin de la Section historique”, Académie Roumaine, X (1923), p. 113–189 (cu un Apendice cuprinzând XXXVIII de documente, p. 167–189 + 2 f. pl.).

⁶¹ Actele sunt cuprinse în primele 90 de file ale registrului, începând de la data din 27 iunie — 7 octombrie 1281; altele, din 23, 24 iulie și de la 8–9 octombrie 1291, se află în fondul *Notari Ignoti*, Mazzo XI.

⁶² În acest sens actul nr. XXXVIII, care a fost extras din registrul notarului Lamberto di Sambuceto (ce conține documente de la 24 aprilie — 20 august 1289, dar din care lipsesc cele din 30 iulie — 7 august).

⁶³ Gheorghe I. Brătianu, (*Vicina I...*), p. 188–189, act ce amintește de un „Thomasi-no de Camario”, de Anchona „qui habitat in Vecina”.

⁶⁴ Vezi și observațiile la M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 132, referitoare la „commenda” și „Societas Maris”.

⁶⁵ Cu deosebire la Vicina; în legătură cu discuțiile controversate privind localizarea așezării să se vadă și Pierre Nasturel, *Mais où donc localiser Vicina?*, în „Byzantinische Forschungen”, XII (1987), p. 145–171; de asemenea nota lui Ștefan Andreescu, la amintitul studiu, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXV (1988), nr. 1, p. 586–587, relevând opinia lui P. Nasturel că, Vicina trebuie căutată în zona Tulcei, că Gheorghe I. Brătianu a intuit exact identitatea dintre relația „Fluviului Vicinei” cu brațele Dunării în ansamblul lor.

vădind cerința diferitelor produse, cum erau stofele lombarde, franțuzești ș. a., între comanditari fiind atestați, nu întâmplător, și croitori — „taliator”-es⁶⁶ etc.

Tranzacțiile încheiate, printre altele, pentru lână, ceară, țesături, dar și pentru diferite înțelegeri stabilite, lasă să se întrevadă și modul în care era organizată această activitate în cadrul coloniilor de la Pera și Caffa, consemnată în acte întocmite în prezența notarilor și a unor martori, înregistrate de grefieri — „placeries”⁶⁷.

Discuțiile abordate de reputatul istoric în legătură cu rostul și semnificația tranzitului de mărfuri la Dunăre și Marca Neagră, marcate de noi investigații, aveau să fie purtate și în alte lucrări dedicate nu numai Vicinei, ci și Cetății Albe. Astfel, în studiul publicat în 1935, fundat în bună parte pe sursele descoperite în *Archivio Notariale di Genova*, el introducea în anexă, pe lângă cele 38 de acte comunicate mai înainte, alte două, dintre care unul inedit, detectate în *registrele notarilor Lamberto di Sambuceto* (nr. XXXIX, de la Caffa, datat 5 mai 1290) și *Castellino di Portovenere*⁶⁸ (nr. XL, tot de la Caffa, din 8 mai 1290).

Stăruința sa asupra aspectelor economice și comerciale, dar și a evenimentialului sub spectrul căruia s-a aflat spațiul pontic și teritoriile limitrofe, este desigur justificată, căci în epocă își urma cursul însuși procesul de cristalizare a formelor statale de la sud-est de Carpați, de infiripare sau dezvoltare a unor așezări cu însemnătate rosturi⁶⁹. De aceea Gheorghe I. Brătianu s-a oprit, în diferite alte cercetări, la fapte și evenimente ce s-au desfășurat în sud sud-estul Europei către ultimele decenii ale secolului al XIII-lea și în veacul următor.

Investigațiile la *Archivio di Stato di Napoli* i-au prilejuit, spre pildă, unele reflexii pe marginea proiectului de căsătorie dintre Mihail al IX-lea

⁶⁶ Să se vadă, de exemplu, actul din 5 august 1281, de la Pera (Gheorghe I. Brătianu, *Vicina I...*, p. 181—182, nr. XXVII, unde un „Confortus taliator” apare ca martor, ca și într-un alt document, cu aceeași dată (*ibidem*, p. 181, nr. XXVI), din care rezultă că Bertrand croitorul primise 200 de perperi, în comandită, ca să-i fructifice în prăvălia sa de la Pera.

⁶⁷ Vezi, spre pildă, actul de la Pera, din 23 septembrie 1281, semnat de „Guillelmus Gandulfi notarius et Ogerinus placeries”, (*ibidem*, p. 186). La 7 iulie 1289, figura, alături de „protonotario” Guillem, de „Andrea de Bartholomeu notario”, și un „Andoria placerio”, actul fiind instrumentat la Caffa. (*ibidem*, p. 188—189, nr. XXXVIII). Vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca *Bulgaru, op. cit.*, p. 122—123 și urm.

⁶⁸ Gheorghe I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă. Contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatare et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, Bucurest, 1935 (acte notariale la p. 148—177, nr. I—XL). În partea ce precede anexa cu documente, pe lângă studiile lui despre Vicina și Cetatea Albă (Akkerman), el a introdus și ale sale „Essai sur les recherches de l'ethnographie Balkanique et Danubienne au Moyen Âge”. Acestea vor fi urmate de elaboreatele: *Vicina II. Nouvelles recherches sur l'histoire et la toponymie médiévale du littoral roumain de la Mer Noire. Apropos de la „Miscellanies” de M. J. Bromberg*, Bucurest, 1940, precum și de *Marca Neagră*, I—II. Vezi și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*

⁶⁹ De aceea Gheorghe I. Brătianu s-a oprit asupra Vicinei și Cetății Albe — Murokăstronul bizantin sau Moncastrul genevez (pentru aceasta din urmă cf. *Les Bulgares a Cetatea Albă (Akkerman) au début du XIV-e siècle*, în „Byzantion”, II (1925), Paris-Liege, 1926, p. 153—168; *ibidem*, *Contribution à l'histoire de Cetatea-Albă (Akkerman aux XIII-e et XIV-e siècles*, în „Bulletin de la Section historique”, XIII (1927), p. 25—31, material perzentat la cel de al doilea Congres de Studii bizantine, de la Belgrad.

Paleologul și Catherina de Courtenay⁷⁰, din anii 1288—1295, după cum parcurgerea informațiilor de la *Archivio Notariale di Genova* stau la baza elaboratelor despre semnificația prezenței numelor romane în registrele coloniei genoveze din Crimeea sau referitor la *emporiul de la Pera*, la sfârșitul secolului al XIII-lea⁷¹. Datele erau receptate în special din fondurile notariilor mai înainte citați, *di Albario*, *di Sambuceto*, *di Portovenere*, dar și din mape ale unor *Notari Ignoti*.

Adunate cu grijă și din surse narrative, unele extrase ce puteau da mai largi dimensiuni cadrului politic din această parte a Europei, după mijlocul secolului al XIV-lea, erau și ele puse în lumină, de pildă în studiul lui, care relevă expediția din 1377 a regelui Ungariei, Ludovic I, împotriva lui Radu I. Basarab⁷².

Dar atâtea alte observații desprinse din izvoarele externe, supuse analizei critice, corelate ansamblului faptelor și fenomenelor dintr-un mai larg areal, erau comunicate de Gheorghe I. Brătianu și la congresele la care și-a făcut simțită prezența, încă de la începutul carierei sale universitare⁷³. Temele, cantonate în spațiul dunărean și pontic, constituiau contribuții la activitatea *colonici genoveze de la Pera* și la *istoria Cetății Albe*⁷⁴.

Ceea ce l-a consacrat ca specialist în privința cercetării și publicării documentelor din lumea europeană a evului de mijloc a fost ediția *Actelor notarilor genovezi de la Pera și Caffa*, apărută în limba franceză, la București, în 1927⁷⁵. Ea grupează 333 de acte și 455 de regeste, documente instrumentate în prima colonie menționată mai sus, de la 27 iunie — 7 octombrie 1281, existente în registrul lui *Simone di Albario I*, sau în mapele *Notari Ignoti*, *Mazzo XI*, pentru documentele din 27 iunie, 23, 24 iulie și din 8—9 octombrie același an, urmate de altele de la 1284⁷⁶. Aceștia li s-au adăugat cele înscrise la Caffa, din registrul lui *Lamberto di Sambuceto*, datate din 25 aprilie

⁷⁰ Vezi ale sale *Notes sur le projet de mariage entre l'empereur Michel IX Paléologue et Catherine de Courtenay (1288—95)*, în „*Revue historique du sud-est européen*” I (1924), nr. 1—3, p. 59—63, unde publică actul din 12 iunie 1291, stăruiind și asupra unor aspecte de diplomatică.

⁷¹ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée à la fin du XIII-e siècle*, în „*România*”, Paris, II (1925), p. 268—272, în care autorul subliniază și avântul cunoscut de coloniile italiene de la Marea Neagră, de restul negoțului desfășurat și de întreprinzători catalani din *Provence* până în secolul al XVI-lea. (*Ibidem*, p. 269—270). Registrele notarilor amintiți i-au oferit informații și pentru alte cercetări: *La colonie Génoise de Péra à la fin du XIII-e siècle*, în *Omagiul doctorului Alexandru Slătineanu*, Paris, 1925, p. 19—38, aceasta constituind comunicarea sa la primul Congres Internațional de Studii bizantine, de la București — 1924, în care a utilizat încă peste 55 de lucrări și ediții de surse. Să se vadă și studiul său, *Les origines de la guerre de Curzola (1294—1299) entre Gènes et Venise*, în *Mélanges d'histoire générale*, I, Cluj, 1927, p. 87—100.

⁷² Gheorghe I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*, în „*Revue historique du sud-est européen*”, II (1925), nr. 4—6, p. 73—82, în *appendice* (p. 81—82), introducând pasajul din „*Croneca Carrarese*” referitor la acel „*Radono principe di Bulgaria infedelle*”, dar și știrea despre cele 10000 de armuri furnizate de Senioria din Veneția adversarilor regelui și în sprijinul *infidelilor* săi.

⁷³ Cf. cele deja relevate *supra*, nota 70 (studiul *La colonie Génoise*); de asemenea studiul *Contributions — Cetatea Albă* (cf. *supra*, nota 68); să se vadă și I. Năstasă, *Gheorghe I. Brătianu, la Congrese internaționale de istorie*, în *România în istoria universală*, II/1, Iași, 1987, p. 731—741.

⁷⁴ Cf. *supra*, referințele bibliografice de la notele 38, 67 și 68.

⁷⁵ Cf. *Actes génois*, Bucarest, 1927.

⁷⁶ Acte încorporate în *vol. cit.*, p. 73—173, nr. I—CLI.

— 19 august 1289 și de la 23 aprilie — 28 mai 1290⁷⁷. Regestele corespund înscrisurilor mai puțin semnificative — unor chitanțe, procuri — și au fost extrase din aceleași fonduri notariale⁷⁸.

În afara actelor de comandită, predominante între aceste surse, și de alte diferite confirmări, testamente, sunt evidențiate apoi numeroase vânzări de produse și bunuri, chiar și de sclavi⁷⁹, ceea ce dezvăluie odată mai mult caracterul de *placă turnată* a Mării Negre în traficul internațional, către sfârșitul evului mediu⁸⁰. Indicele de nume și toponime, care totalizează peste 1500 de apelative, stă mărturie tocmai vastului areal de contacte și interferențe, ce prelungește activitățile din sfera comerțului maritim, în întinse spații politice dinspre Orient, către lumea Occidentului⁸¹.

Decriptate din textele redactate în minuscule gotică, înscrisurile genovezilor ne dezvăluie, pe lângă caracterul mercant al coloniilor de la Pera și Caffa, al structurilor lor⁸², și modul de desfășurare a negoțului pe mare, după practici de drept specifice, precum și obiceiul reglementării vieții locuitorilor din emporii, conform dreptului roman⁸³.

Edificat în ceea ce privește rostul și implicațiile comerțului în spațiul pontic, Gheorghe I. Brătianu, pornind de la bogatul fond documentar din arhivele notariale ale Genovei, la care avea să adauge rezultate unor mai noi cercetări, a elaborat însemnatul studiu *Recherches sur le commerce génois dans la mer Noire aux XIII-e siècle*⁸⁴, ce i-a slujit ca teză de doctorat la Sorbona⁸⁵, în 1929. Așa cum anunțase încă de la apariția volumului de acte din 1927, el a stăruit mai mult asupra modului de administrare a coloniilor italiene, a aparatului prin care erau exercitate atribuțiile conducerii acestora⁸⁶.

Valoroase sunt desigur reflexiile sale, ca rod al unor pertinente abordări, privind similitudinile ce se fac simțite în existența emporiilor genoveze, în raport cu viața cetăților grecești de odinioară, de pe litoralul Pontului. Faptul este explicabil, în parte, și prin elementele specifice ale cadrului natural, aproape invariabil pe durate lungi de timp, ca și al celui economic, a permanenței lor⁸⁷.

Activitatea dinamică a negustorilor ce străbăteau căile maritime de la Genova, Veneția ș. a. însemnase centre, spre Constantinopol, pe țărmurile Asiei Mici, la Gurile Dunării sau la Caffa Crimeii, anunțau mai largi orizonturi în afacerile comerciale și bănești, în care Gheorghe I. Brătianu a putut descifra o mentalitate apropiată practicilor capitalismului modern⁸⁸.

Din problematica amplă a cercetărilor distinsului istoric, care l-au impus în istoriografia internațională, datorită rezultatelor dobândite, unele

⁷⁷ *Ibidem*, p. 173—229, nr. CLII—CCCXXXII.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 301—361.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 73—299.

⁸⁰ Să se vadă și observațiile lui Gheorghe I. Brătianu, *La Mer Noire plaque tournante du trafic international à la fin du Moyen Âge*, în „Revue historique du sud-est européen”, XXI (1944), p. 36—69.

⁸¹ G. I. Brătianu, *Actes génois*.

⁸² Să se vadă și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*.

⁸³ G. I. Brătianu, *Actes génois*, p. 66 și urm.

⁸⁴ Lucrare apărută la Paris, 1929 (= *Recherches-commerce génois*).

⁸⁵ Cf. și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 124.

⁸⁶ G. I. Brătianu, *Actes génois*, p. 70.

⁸⁷ Cf. și cele observate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*

⁸⁸ G. I. Brătianu, *Recherches-commerce génois*.

se însumează arealului Imperiului Bizantin⁸⁹ și centrului său politic și aduc convingătoare argumente pentru indentificarea spre pildă a așezării de la Galata cu Vechea Pera⁹⁰ etc.

Prospectarea a diferite alte surse, a publicațiilor de specialitate, l-au făcut cunoscut în viața științifică și prin editarea contribuțiilor sale despre relațiile genovezilor de la Marea Neagră cu Moldova în secolul al XV-lea⁹¹.

Atracția lui în sfera investigării fondurilor arhivistice capătă importante dimensiuni dacă o raportăm și la studiile consacrate în continuare prezenței Venețienilor în spațiul pontic⁹². Așa cum remarca Gheorghe I. Brătianu, demersul său urmărea să ducă mai departe cercetările lui N. Iorga⁹³.

După ce, în anii precedenți, el stăruise în parcurgerea actelor din Arhiva „Secreta”, ale dezbaterilor Senatului Veneției, în legătură cu reorganizarea acțiunilor politice și a comerțului Republicii la Marea Neagră, în etapa ce a urmat celui de al doilea război purtat cu Genova, de la 1350—1355⁹⁴, o nouă cale era deschisă acum. Ne referim la perioada mai puțin studiată din activitatea diplomatică a venețienilor în zona Pontului Euxin (1332—1333), spre care își îndreptase atenția istoricul, pentru a pune în evidență interesele acestora, ceea ce dezvăluie, o dată mai mult, cauzele conflictului îndelungat cu genovezii⁹⁵.

Materialul era strâns cu sprijinul unor specialiști ai *Arhivelor de la Campo dei Frari*, din registrele *Senatului Misti*, în timpul scurt al popasului la Veneția, în 1938, după încheierea lucrărilor Congresului de științe istorice de la Zürich⁹⁶. În ele sunt consemnate discuțiile și hotărârile conducerii Republicii, Gheorghe I. Brătianu stăruind asupra celui de al XV-lea registru, ce privește etapa de la 4 martie 1332 la 16 martie 1333⁹⁷, când își exercita funcția dogele Francesco Dandolo. Alegerea acestui fond nu era întâmplătoare, căci el reflectă un moment important din politica orientală a *Serenissimi* în 1332, și anume punerea la cale a ofensivei navale împotriva emirilor turci din Asia Mică, cu sprijinul împăratului Bizanțului; Andronic al III-lea Paleologul, la care urma să se alieze regele Franței, Filip al VI-lea de Valois și Sfântul Scaun⁹⁸. De aceea, în studiul care ne preocupă, discu-

⁸⁹ Să se vadă și studiile sale incorporate în vol. *Etudes byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, închianț lui Henri Pirenne, și care se deschide cu grupajul de articole „La nouvelle Rome” (p. 41—124), urmate de cele așezate sub titlul „Grandeur et L'étatisme byzantin” (p. 125—216) și se încheie cu elaboratele strânse sub formula „L'heritage économique et sociale de Byzance” (p. 217—272).

⁹⁰ G. I. Brătianu, *Recherches-commerce génois*, p. 91. Să se vadă și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 124—126; Sergiu Iosipescu, *op. cit.*, p. 91.

⁹¹ G. I. Brătianu, *Notes sur les Génois en Moldavie au XV-e siècle*, în „Revista istorică română”, III (1933), p. 152—158, elaborat marcat, ca și atâtea alte cercetări ale sale de investigații în rândul edițiilor de surse, aici redând, spre exemplu, un extras din *Kronika czasow Stefana Wielkiego Moldawskiego (1457—1499)*, ed. Olgierd Gorka, din *Seria Polska Akademia Umiejetnosci*, Cracowie, 1931, p. 102—103, cu referire la căderea Caffei sub stăpânire otomană (pasajul la p. 157).

⁹² Vezi studiile *Les Venitiens I* și *II*.

⁹³ Vezi studiile lui N. Iorga editate în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice” și „Bulletin de la Section Historique” din 1913—1914.

⁹⁴ G. I. Brătianu, *Les Venitiens I*. Vezi și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*

⁹⁵ După cum singur G. I. Brătianu, o mărturisește. (*Les Venitiens II*, p. 4).

⁹⁶ *Ibidem*, p. 5. Vezi și Sergiu Iosipescu, *op. cit.*

⁹⁷ La Venezia, Archivio di Stato, Delliberazione, Miste Senato, I. R. (Misti 1332—1334).

⁹⁸ G. I. Brătianu, *Les Venitiens*, II, p. 5—6.

țiile lui porneau de la „Cruciada și comerțul” din spațiul asiatic și se încheiau cu considerații privitoare la „Comerțul Veneției în Marea Neagră”⁹⁹.

Documentele de arhivă care însoțesc elaboratele sale, în număr de XXVI (p. 41—56), se referă la pregătirea „ad viagium maris” a galerelor pentru spațiu pontic ș. a., amintind de ambasadele de la Tana¹⁰⁰ sau de la Constantinopol¹⁰¹, de negoțul practicat de „bonorum mercatorum” la Tebriz, în înțelegere „cum saracenis”¹⁰², dar și de interzicerea desfășurării comerțului „ad terras et partes Turchie”, unde — se arată în respectivul înscris — „fiunt armamenta contra Christianos”¹⁰³.

Mai multe extrase din Arhiva citată de la Veneția privesc consulatul Republicii de la Tana¹⁰⁴, de unde Nicolo Giustiniani comunica, în noiembrie 1333, hotărârea hanului Uzbek de a concesiona, în folosul negustorilor trimiși acolo, un spațiu la Gurile Donului pentru întemeierea așezării de care aveau trebuință¹⁰⁵.

Traficul la marea Meagră, dezvoltarea activității coloniilor de la Tana și Trebizonda, însemnau pentru Veneția căi importante de aprovizionare cu materii prime și cereale, ce puteau servi intereselor cruciadei creștine în lupta contra turcilor, așa cum pe bună dreptate releva Gheorghe I. Brătianu¹⁰⁶.

Deschiderile și receptivitatea sa către realități istorice, ce se înscriu într-un cadru de atât de mari dimensiuni, pornind din antichitate și până în epocile modernă și contemporană a României, dar și a lumii europene¹⁰⁷, își găsesc explicația deopotrivă în cunoștințele acumulate pe baza unei stăruitoare lecturi în domeniul de specialitate și a prospectării diverselor categorii de surse documentare și arheologice. Utilizarea izvoarelor arhivistice sau de altă natură, de către Gheorghe I. Brătianu, publicarea lor, constituia pentru reputatul istoric nu un scop în sine, ci o cale de a pătrunde mai adânc în miezul lucrurilor¹⁰⁸, în dezvăluirea adevărului, în definirea

⁹⁹ *Ibidem*, p. 6—37.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 42, nr. III.

¹⁰¹ *Ibidem*, nr. V.

¹⁰² *Ibidem*, p. 44—45, nr. IX.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 46—47, nr. XIV; ulterior la 3 noiembrie 1332, era ridicată această interdicție. (*Ibidem*, p. 50, nr. XX).

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 50—55, nr. XXI—XXII și p. 55, nr. XXV.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 6.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Bibliografia*.

¹⁰⁸ Desigur, într-unele din cercetările sale privind perioade mai puțin cunoscute din trecutul țării și în care s-au folosit uneori izvoare arheologice insuficiente pentru vremea aceea sau surse documentare și narative ce puteau comporta interpretări diferite, o parte din afirmațiile lui Gheorghe I. Brătianu au implicat amendări. Să se vadă spre pildă observațiile la *Tradiția istorică*, *supra*, nota 16; de asemenea comentariile la lucrarea *O enigmă...* — *supra*, nota 15. În legătură cu problematica acestei ultime lucrări citate, cu preocupările și atenția acordată de autorul ei procesului de formare a poporului român cf. N. Ursulescu, *Formarea poporului român și a limbii sale în opera lui Gheorghe I. Brătianu*, în *Confluente...*, p. 71—84. Pentru alte critici formulate pe marginea studiilor distinsului istoric român, vezi și răspunsul lui la aserțiunile lui Jacob Bromberg — în *Vicina II*.

mai exactă a spațiului românesc, în raport cu evoluția evenimentelor din arealul de locuire al poporului nostru și al istoriei universale¹⁰⁹.

Amplele sale lucrări de sinteză, cu deosebire acelea îndreptate spre zona Pontului¹¹⁰, consacrate Sfatului domnesc și adunării stărilor¹¹¹ ș. a. reprezintă, fără îndoială, valoroase contribuții pe țăramul medievisticii, al metodologiei de abordare a unor astfel de teme complexe.

---

¹⁰⁹ Cf. Fl. Platon, *Evul mediu universal în opera lui Gheorghe I. Brătianu*, în vol. *Confluente...*, p. 47–60.

¹¹⁰ Cf. *Marea Neagră*, I–II.

¹¹¹ Cf. pentru acest studiu, p. 2 și *supra*, nota 20. Amintim totodată și faptul că asupra Sfatului țării s-a oprit și N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XV–XVII*, București, 1968, cu unele constatări și observații înnoitoare. Să se vadă spre exemplu și observațiile lui V. Ciocălțan, *Geneza politicii pontice a Hoardei de Aur (1261–1265)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXVIII (1991), p. 81–101, unde sunt aduse noi argumente cu privire la interesul mongolilor pentru Marea Neagră, pornind de la 1261.